

הארות והערות

'עברית בעברית'

שלמה הרמתי

האם היה אליעזר בן־יהודה יוצרה, או אביה, של הגישה, או השיטה, של 'עברית בעברית'? סוגיה זו בירתי בשניים מספרי! לאחר דיון מפורט בעובדות הידועות הגעתי למסקנה, שהתשובה לשאלה זו בדין שתהיה שלילית, אף־על־פי שאני מודע לכך שבן־יהודה היה הראשון, הידוע לנו בארץ־ישראל של שלהי המאה הי"ט, שלימד עברית ללא תרגום. כלומר הוא השתמש בטכניקת 'הגישה הטבעית' להוראת לשונות, שפותחה באירופה באמצע המאה הי"ט. בן־יהודה נקט טכניקה זו לא מנימוק דידקטי, אלא משום שקיבל על עצמו שלא להוציא מפיו דיבור בלועזית. מכל מקום, אין לנו שום עדות משכנעת, שבן־יהודה פיתח או גיבש שיטה חדשה להוראת עברית על יסוד 'הגישה הטבעית'.

לאחרונה נדרש יוסף לנג לסוגיה זו, וביקש לבטל את מסקנתי, וזאת, לדבריו, על יסוד חומר ארכיוני חדש, מחקרים חדשים ועיון מחדש בעדויות שהבאתי.² להלן אבדוק את טיעוניו ואת מסקנותיו.

דיון בבעייתנו חייב להתבסס על שני תחומי ידע: היסטוריה ודידקטיקה של הוראת לשון. עלינו לבחון אפוא את מסקנות לנג בכלים המדעיים של שני תחומי ידע אלה. נפתח בתחום הדידקטי. דיוננו מחייב להגדיר תחילה מהי 'שיטה' ומהי 'טכניקה'. לפי המקובל בדידקטיקה של הוראת לשונות יש להבחין בין שלושה מושגי־יסוד לגבי תהליך ההוראה: גישה, שיטה ותכסיסים, או טכניקות.³ גישה היא מערכת הנחות היסוד, העקרונות, לגבי מהות הלשון ודרכי הוראתה ולימודה כלשון־אם או כלשון נוספת, בקיצור, ה'פילוסופיה' של הוראת הלשון. שיטה היא אופן בחירת חומר הלימוד ודירוגו ודרכי ניהול השיעור, כלומר תהליך ההוראה.⁴ תכסיס, או טכניקה, מכוון לאקט הוראה שנועד לפתור בעיה ספציפית בתהליך ההוראה. כלשון לא־מקצועית מיטשטשת

1 ש' הרמתי, שלושה שקדמו לבן־יהודה, ירושלים תשל"ח [להלן: הרמתי, שלושה שקדמו]; הנ"ל, שלושה מורים ראשונים, ירושלים תשמ"ה [להלן: הרמתי, שלושה מורים].

2 י' לנג, 'אליעזר בן־יהודה מורה לעברית ב"התורה והמלאכה"', ירושלים, קתדרה, 56 (תמוז תש"ן), עמ' 93-108 [להלן: לנג].

3 הסבר מפורט לכך ימצא הקורא המעוניין בספרי, סוגיות בהנחלת הלשון העברית, תל־אביב 1972, עמ' 9-34.

4 ראוי לציין כאן, שעל יסוד 'גישה' אחת אפשר לפתח שיטות אחדות, כפי שאירע גם לגבי 'עברית בעברית'. לכן אני מכנה את 'עברית בעברית' בשם 'גישה', ואת ההצעות הספציפיות ללמד על־פי גישה זו — בשם 'שיטות'.

כך תיארתי שלוש שיטות שפותחו על בסיס אותה גישה בספרי, שלושה מורים.

לעתים ההבחנה בין שלושת מושגי-היסוד הללו. טעות כזאת מצויה גם בטיעונו של לנג; כאשר מצא בכתובים את התיבה 'שיטה', התייחס אליה לפי פירושה בדיקטיקה, גם כאשר אין כל הוכחה ואף לא רמז לכך. על יסוד הגדרת שלושת המושגים מתחום הדיקטיקה עלינו לשאול כלום יש בידני הוכחה, שבן-יהודה אמנם פיתח 'שיטה' על יסוד 'הגישה הטבעית'? כלומר האם הכין חומר לימוד שבחרו ודירגו על יסוד עקרונות ה'גישה' ואף תכנן דרך הוראה של חומר לשוני זה? על שאלה זו עלינו להשיב בשלילה; בן-יהודה לא פרסם שיטה כזאת ואף לא פרסם מאמר תאורטי בזכות 'שיטתו', כפי שעשה, למשל, יהודה גרזובסקי לגבי 'עברית בעברית'. ואילו דוד ילין ויצחק אפשטיין פיתחו 'שיטות' על יסוד 'גישה' זו. ולכן, גם אם נקבל את טענתו של לנג, שילין לימד עברית אחרי בן-יהודה, הרי ילין ולא בן-יהודה היה אחד מ'אבות' 'עברית בעברית', משום ש'אבות' לגבי שיטת הוראה אינה נקבעת על-פי קנה-מידה כרונולוגי אלא על-פי האיכות הדיקטית של השיטה. השאלה איננה מי מהם היה הראשון שלימד עברית ללא תרגום, אלא מה תרם בן-יהודה ומה תרם ילין לגיבוש שיטות 'עברית בעברית'. ועל שאלה זו התשובה היא חד-משמעית: ילין גיבש שיטה של 'עברית בעברית' ובן-יהודה לא.

לנג מבקש להפריך את טענתי, שבן-יהודה לא היה איש חינוך ולא היה מסוגל לפתח גישה חדשה להוראת עברית ואף לא שיטה חדשה על-פי עקרונות דיקטיים של 'הגישה הטבעית', כפי שעשו אחרים, שבאו אחריו, ובהם אפשטיין וילין.⁵ אולם הוא קובע בנחרצות הנחות וגם מסקנות, שמבחינה דיקטית הן מוקשות.

לשאלה אם היה לבן-יהודה ידע במדעי החינוך שאפשר לו לפתח שיטת הוראה חדשה, אנו מוצאים בדברי לנג תשובות סותרות: 'אף בלא רקע תאורטי-פדגוגי הצליח בן יהודה לסגל לעצמו עקרונות ומתודה יחודית, שסייעו לו בעבודתו'.⁶ כלומר לנג מודה שלבן-יהודה לא היה רקע פדגוגי, דהיינו השכלה פדגוגית או ליתר דיוק דיקטית. אולם לאחר מכן הוא אומר ההיפך: 'גם במאמרים רבים מפרי עטו, שפורסמו בעיתוניו לא ניתן להתעלם מידיעותיו של בן-יהודה ומהתמצאותו העמוקה [ההדגשה שלי, ש"ה] בתורת החינוך וההוראה'.⁷ הקורא שיבדוק את שני המאמרים, שלנג ציינם כהוכחה להתמצאותו של בן-יהודה בחינוך וההוראה, יתקשה להאמין למראה עיניו. שני המאמרים דנים בספרי-לימוד.⁸ עיקר הדיון בהם הוא בנושא שעניין מאוד את בן-יהודה — הלשון והסגנון, חידושי מלים והתנגדות להם.⁹ כלומר שני המאמרים הללו אינם מוכיחים כלל על ידע בתורת החינוך וההוראה בוודאי לא על התמצאות עמוקה, כדברי לנג. בסיכום מאמרו חוזר לנג ומתייחס לעניין זה: 'אכן חסר היה הכשרה פורמלית כמורה, וממילא לא היה לו רקע תאורטי כלשהו בשיטות הוראה'.¹⁰ דרך אגב אעיר, שמסקנה זו ('ממילא') היא תמוהה,

5 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 124-134; הנ"ל, שלושה מורים, עמ' 33-38.

6 לנג, עמ' 102.

7 שם, עמ' 104.

8 האחד הוא ספרו של ח' הירשנזון, 'מוסדות התורה שבעל-פה', שהוא מעין מבוא לתלמוד, ראה: 'הספרות והלשון', הצבי, ה, 7 (ה' בכסלו תרמ"ט), עמ' כז; והספר האחר הוא ספרו של ד' יעבץ, 'דברי ימי העמים', שהוא ספר היסטוריה ברוח היהדות, ראה: 'חדשות בספרות', הצבי, ט, 34 ואילך (סיוון-איר תרנ"ג).

9 כך נהג בן-יהודה גם במאמרו על ספר-הלימוד של ילין, ראה: 'מקרא לנערי בני ישראל', הצבי, ה, 17, עמ' 10; 18, עמ' ס"ט-ע"א.

10 לנג, עמ' 108.

שהרי משום שלא הוכשר פורמלית להוראה, אין הדבר מוכיח שלא היה לו ידע תאורטי; כלום לא ייתכן ששקד על ספרי הוראה וחינוך בלימוד עצמי, כפי שעשו, למשל, ילין ואפשטיין ורכים אחרים?

אם אמנם, כדברי לנג היה חסר לבן-יהודה ידע פדגוגי, כיצד עלה בידו לפתח 'שיטה' ייחודית על יסוד 'גישה' מקובלת בעולם בהוראת לשונות? על כך עונה לנג:

כשרונו הטבעי, קנאותו לתחיית השפה ושקדנותו כלמדן [כלומר היה לו ידע של אוטודידקט?] חיפו על מגבלתו הבסיסית — אי-ידיעתו את לשונות תלמידיו [מה הקשר בין שני עניינים אלה?], ומכורח הנסיכות הללו גיבש [ההדגשות שלי, ש"ה] שיטת הוראה ייחודית על-פי דגם, שהיה ידוע כבר בארצות שונות — 'השיטה הטבעית' [לנג אינו מבחין בין 'גישה' ל'שיטה']. בתקופה הקצרה שבן-יהודה הורה עברית לא היתה לו השהות לגבש את שיטתו ולפתחה, כמעשה הפדגוגים. תפקיד זה קיבל על עצמו ילין, תלמידו וחברו.¹¹

מובאה זו מדברי לנג מעוררת מספר תמיהות: האם גיבש בן-יהודה שיטת הוראה או לא גיבש? והאם יש הבדל בין גיבוש שיטה לבין גיבוש כמעשה הפדגוגים? כלום יש להבין 'כמעשה הפדגוגים' שלא כתב ספר-לימוד על-פי שיטה זו? אם כן, הרי זו בדיוק טענתו. ועוד, במובאה נאמר שבן-יהודה 'גיבש שיטת הוראה ייחודית על-פי דגם שהיה ידוע כבר בארצות שונות — "השיטה הטבעית"'. משמע בן-יהודה הסתייע בדגם שהיה בשימוש בחוץ-לארץ; הרי שהיה לנג רקע תאורטי בנושא הנדון. ואם אמנם עשה כן, הרי לכל היותר יישם את 'השיטה הטבעית' להוראת עברית בארץ-ישראל. ואמנם כך כותב לנג: 'בארץ-ישראל היה בן-יהודה הראשון שעשה שימוש בשיטה זו'.¹² אולם להלן טוען לנג שבן-יהודה לא רק יישם שיטת הוראה אלא 'יצר' אותה.¹³ קשה ליישב עם הגירסה 'יצר' את העדות, שלנג מקבלה, כי נסים בכר סיפר לבן-יהודה על 'השיטה הטבעית' ועל נסיון מוצלח בהוראת עברית על-פיה, שנעשה בחוץ-לארץ בהדרכתו של בכר, לפני בואו לארץ-ישראל, 'שהרי היה בקי בעקרונותיה ואף לימד על פיה עברית בתורכיה'.¹⁴ ייתכן מאוד שבן-יהודה אכן שמע בהזדמנויות שונות מפיו של בכר, חברו, על עבודתו בשיטה זו.¹⁵ אלא שלדעת לנג, גם אם נקבל כלשונה את אמירתו זו של בכר, אין החלטתו להנהיג את השיטה הטבעית סותרת כלל ועיקר את היותו של בן-יהודה יוצרה הראשון בארץ. סביר, אכן, להניח שבכך החליט, כדבריו, ללמד ב"שיטה הטבעית".¹⁶ כלומר לנג מודה שבכר קדם לבן-יהודה בהוראת עברית על-פי 'שיטה טבעית' כלשהי והוא גם הציע לבן-יהודה לעשות כן. אולם בארץ-ישראל היה בן-יהודה הראשון שעשה זאת. גם אם נקבל פירוש זה, אין להבין את השימוש בפועל 'יצר' לגבי בן-יהודה. לנג מביא את דבריו בכר שאמר לבן-יהודה: 'ספרתי לו על תוצאות

11 שם, שם.

12 שם, עמ' 99.

13 היותו של בן יהודה יוצרה הראשון בארץ' (שם, עמ' 102).

14 כאן טעה לנג. בכר לימד צרפתית על-פי 'שיטה טבעית', שאותה למד בבית-המדרש למורים של כ"ח. ראה: ד'

ילין, 'נסים בכר', הדואר, ז, ז (כ"ב בכסלו תרפ"ח), עמ' 104. אולם בשנת 1875 שכנע בכר מורה לעברית בבית

ספר שבהנהלתו, בפרוור של קושטא, לנסות להורות עברית על-פי גישה זו. המורה, חיים באבאני, עשה כן ואף

הצליח, ובעקבותיו הלכו מורים אחרים. ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 100.

15 לנג, עמ' 102.

16 שם, שם.

נסיוני בקושטא ודרשתי ממנו להתרכז בשיטה זו ולשכללה.¹⁷ לנג מקבל ממובאה זו את הרישא, אך דוחה את הסיפא. כלומר לדבריו, בכר כלל לא דרש מבן־יהודה 'להתרכז בשיטה זו ולשכללה'. לטענתו, 'ספק גדול הוא אם הדברים נמסרו לבן־יהודה כדרישה או כהוראה'.¹⁸ מדוע ספק? הרי כך נאמר בעדותו של בכר, ומי מתיר ללנג לקבל חלק מן הדברים ולדחות את חלקם האחר? בהערת־שוליים ציין לנג מקור, המחייב לדעתו לדחות את הסיפא של דברי בכר.¹⁹ בדקתי את המקור הזה ושוב תמהתי. אותו מקור אינו מתייחס כלל לעדות הנדונה של בכר אלא לשיחה בין בכר לבין בן־יהודה, כפי שתיארה בן־יהודה בזכרונותיו, שנכתבו שנים רבות לאחר האירוע, ובדברי בן־יהודה שם לא נזכרה הדרישה של בכר. לא ברור מדוע הביא לנג מקור המתייחס לדברי בן־יהודה ולא הפנה לזכרונותיו של בן־יהודה עצמו. מכל מקום, אי הזכרתה של דרישתו של בכר במקור זה אינה מוכיחה, שהיא לא הוצגה, כפי שנראה עוד להלן, ולמעשה עניין הדרישה של בכר מבן־יהודה אינו מעלה ואינו מוריד לדיוננו. לנו חשוב לציין שגם לנג מודה, שבכר סיפר לבן־יהודה על נסיון מוצלח בהוראת עברית על־פי 'הגישה הטבעית', ועל כן אי־אפשר לתאר את פעולת ההוראה של בן־יהודה כיצירת שיטה חדשה, ואפילו נאמר שבן־יהודה היה הראשון ללמד 'עברית בעברית' בארץ־ישראל, גם אז עלינו לזכור שהוא לכל היותר השתמש בטכניקה שהיתה מקובלת גם ב'גישה הטבעית', אך לא יצר או יישם שיטה של ממש.

בהערה קצרה סמוך לסיום מאמרו ציין לנג כי 'בן־יהודה לא ראה עצמו כמחולל של השיטה מן הבחינה העיונית'.²⁰ לפי המונחים המקובלים בדיקטיקה של הוראת לשונות פירוש הערה זו של לנג, שבן־יהודה לא פיתח 'גישה' ואף לא 'שיטה' אלא השתמש בטכניקה מסוימת של הוראת עברית ללא תרגום (עברית באמצעות העברית), והרי זה בדיוק טיעוני, שאותו ביקש לנג לסתור ונמצא מאשר. לנג אף מבסס אישור זה על דברים שכתב בן־יהודה בשנת תר"ס: 'הראשון כמדומני שטבע את המטבע הזאת בלשוננו "לימוד עברית בעברית" הוא האדון יהודה גרוזובסקי'.²¹ לנג הביא גם כאן רק חלק מן המובאה. מי שיעיין בדברי בן־יהודה שם, יגלה שהכוונה לא רק לקביעת השם אלא להצעת עקרונות השיטה. הווי אומר: לנג מצא עדות של בן־יהודה עצמו, המודה שלא הוא זכאי לתואר 'אבי עברית בעברית', כפי שלנג ביקש להוכיח. דבריו אלה של בן־יהודה לקוחים מתוך רשימה קצרה, שבה ביקש להגיב על מאמר של ש' שוב, שפורסם ב'המליץ' כנגד 'עברית בעברית'.²² במאמרו שילב שוב דברי ביקורת גם נגד הנסיון להחיות את הדיבור העברי בארץ־ישראל.²³ ברשימתו הגיב בן־יהודה על חשיבות החיית הדיבור העברי, ולא הגיב כלל על השגות שוב על שיטת 'עברית בעברית'. הוא נימק זאת בכותבו: 'ואני מניח את זה ל"המומחים" בדבר. הם מורינו בארצנו ובפרט אותו האיש בהם, אשר בספריו כבר קנה לו שם טוב במקצוע זה ואשר היה הראשון כמדומני, שטבע את המטבע הזאת בלשוננו "לימוד עברית בעברית", הוא

17 שם, עמ' 101. לנג השמיט ממובאה זו את התיבות 'וכן עשה'. לעדות זו ראה: נ' בכר, 'לתולדות השיטה הטבעית', הדואר, י' יב (י"ב בשבט תרצ"א), עמ' 193.

18 שם, עמ' 102.

19 שם, עמ' 57.

20 שם, עמ' 108, הערה 88.

21 שם, עמ' 108.

22 ראה: ש' שוב, 'הדמיון והמציאות: לשאלת "עברית בעברית"', המליץ, תר"ס, 252-256 (כ"ו בכסלו-א' בטבת), ראה ספרי, דרכי הוראת העברית בתפוצות, ירושלים 1977, עמ' 171, הערה 88 [להלן: דרכי].

23 כך עשו גם אחרים, ובהם סופרים ידועים. ראה על כך בספרי, דרכי, עמ' 165-168.

האדון יהודה גרזובסקי.²⁴ הרי עדות מפורשת של בן־יהודה שלא ראה עצמו מומחה להיבט הדידקטי של 'עברית בעברית' ואף לא היה הראשון שטבע את שם השיטה. בשנת תרנ"ה פרסם בן־יהודה מאמר של גרזובסקי. זהו המאמר התאורטי הראשון בתחום זה שהתפרסם בעברית, בארץ־ישראל, בתקופת בן־יהודה, ובו הציג גרזובסקי את עקרונות גישתו.²⁵ כאשר הדפיס בן־יהודה מאמר זה בעיתונו, ציין בהערת־שוליים ששני מורים, ילין ואפשטיין, מחברים ספרי־לימוד על־פי גישה שתיאר והסביר גרזובסקי. הוא לא הזכיר את שיטתו שלו כביכול, שקדמה לאלה, משום שכאמור לא החשיב את עצמו כמומחה להוראת לשון. כאשר כתב בן־יהודה את זכרונותיו בארצות־הברית שכח או הפריז, כהרגלו, וכתב משפט לא־כרוז: 'ככה נוצרה שיטת עברית בעברית'. אולם לאור האמור לעיל עולה, שכאשר לימד בן־יהודה עברית הוא לא קרא לדרך ההוראה שלו בשם 'עברית בעברית', משום שדרך ההוראה שלו לא היתה עדיין בבחינת 'שיטה' אלא לכל היותר בבחינת טכניקה. והעובדה שאותה טכניקה מקובלת בהוראת לשונות על־פי 'הגישה הטבעית' היא שהטעתה רבים לבלבל במקרה זה בין שיטה לטכניקה. גישתו של לנג באה לידי ביטוי גם בניתוח שלו את הדו־שיח שבין בכר לבן־יהודה, כפי שהוא נזכר בזכרונותיו של בן־יהודה על המעמד, שבו הציע לו בכר ללמד עברית בבית־הספר שבהנהלתו. לדברי בן־יהודה, אמר לו בכר:

ואבוא אל אדוני להציע לפניו להיות מורה הלשון העברית בבית הספר שלי. ואען לו: ברצון הייתי מקבל הצעת אדוני אלמלא היה הדבר אפשרי, אך כמדומני שזה אי־אפשר, יען אני לא אוכל להסכים אלא בתנאי מפורש זה: דבר אדבר להתלמידים רק בעברית.²⁶ שום לשון אחרת לא ישמעו התלמידים מפי, ובשום לשון אחרת לא אתן להתלמידים לדבר לי. לכן באתי לאדוני בהצעתי — השיב האדון נסים בכר — שמוע שמעתי על אודות אדוני ועל מחשבותיו בדבר תחיית הלשון ואף אני רוצה בזה.²⁷

בכר התכוון בעיקר ליתרון הדידקטי של דרך הוראה ללא תרגומים (גם משום שבבית־ספרו למדו ילדים דוכרי לשונות שונות), ואילו בן־יהודה נענה להצעה לא כדי לשפר את דרך הוראת הלשון אלא כדי להגשים את רעיונו להחיות את הדיבור העברי באמצעות בית־הספר,²⁸ רעיון שעליו כתב עוד לפני עלותו לארץ, וחזר על כך במאמרים שכתב בארץ. אך באותו דו־שיח שבין בן־יהודה לבכר אין כל רמז מצד בן־יהודה, שהוא פיתח שיטה חדשה או שהוא עומד לפתח שיטה כזאת, ושהתנאי לקבלת המשרה הוא שיותר לו ללמד על־פי שיטתו. וזאת, כאמור, משום שההיבט הדידקטי לא היה בראש מעייניו.

לנג, בהתייחסו לדו־שיח זה, ציטט את דברי בן־יהודה 'דבר אדבר להתלמידים רק בעברית' והעיר על כך: 'מסגנון הדברים הללו, שנמסרו שנים רבות לאחר מעשה, נראה לי כי אין ממש בקביעה שבן־יהודה נדרש להורות על־פי "השיטה הטבעית"'.²⁹ זה טיעון מוזר למדי, הרי הקביעה בדבר

24 ראה: אבי, 'בת קול מהעתונים', הצבי, 11 (כ' בטבת תר"ס), עמ' לג.
 25 'גרזובסקי (חתום: אבי אסף)', 'דברים אחרים לשאלת שיטת האם היא השיטה הטבעית בלימוד השפה', הצבי, 11 3 (כ"ט בטבת תרנ"ה) עמ' ז; 4 (ז' בשבט) עמ' ב; 6 (כ"א בשבט) עמ' יא.
 26 בן־יהודה מציין את התנאי שהוא ידבר — לא ילמד — רק עברית, ואינו מבסס את התנאי שלו על קבלת שיטת הוראה, שהוא כביכול יצר או גיבש.
 27 א' בן־יהודה, כל כתבי אליעזר בן יהודה, א, ירושלים 1941, עמ' מת.
 28 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 115-117; הנ"ל, שלושה מורים, עמ' 36-37.
 29 לנג, עמ' 101.

דרישתו של בכר אינה מבוססת כלל על דברי בן־יהודה באותו מעמד (שנכתבו שנים רבות לאחר האירוע) אלא על עדות של בכר לגבי אותה פגישה. ואת דברי בכר הביא לנג וכיטלם בטענה שבן־יהודה לא הזכיר דרישה כזאת. לפנינו אפוא שתי עדויות על אותו מעמד, של בכר ושל בן־יהודה, ועל החוקר להחליט איזו גרסה נראית לו אמינה יותר. לנג מקבל את גרסת בן־יהודה, תוך שהוא מפרשה, שמאחר שבן־יהודה לא הזכיר את הדרישה, משמע לא היתה דרישה כזאת. ואני מעדיף את גרסת בכר, וכמה סיבות לכך: אם ננתח את מאמרי בן־יהודה בעניין החינוך, נמצא שהוא הדגיש את ההיבט הלשוני ולא את ההיבט הדידקטי. ההיפך אצל בכר — ההיבט הדידקטי היה חשוב לו ביותר.³⁰ טבעי אפוא שגם בתיאור אותו מעמד הדגיש בן־יהודה את המעניין אותו (הלשון) ובכר — את המעניין אותו (הדידקטיקה). ולכן, העובדה שבן־יהודה לא הזכיר שבאותו מעמד דרש ממנו בכר 'להתרכז בשיטה זו ולשכללה' אינה מוכיחה שדברים אלה לא נאמרו. ועוד, לדברי בכר באותו מעמד יש לנו עדות מסייעת, הכלולה במכתב, ששלח לבכר 'המטיף הלאומי' צבי מסליאנסקי (1856-1943). במכתבו מספר מסליאנסקי — על יסוד רשימות זכרונותיו — על שיחה שקיים עם בן־יהודה בניו־יורק (כלומר בזמן שבן־יהודה כתב את זכרונותיו שעליהם מתבסס לנג), ובה שוחחו על תרומתו של בכר לגיבוש 'עברית בעברית' וליישומה. וכך נאמר באותו מכתב: 'ובתוך דבריו סיפר לי [בן־יהודה] כי אתה, חביבי, היית הראש והראשון להביא את שיטת הלימוד "עברית בעברית" בבתי הספר של האליאנס בירושלים, אשר אתה היית שמה המנהל הראשי. כן הגיד לי, כי אתה הראית נפלאות בשיטה הזאת בעת אשר עוד לא נודעה בתוך עמנו ושם היה לברכה בפי "בן יהודה" העברי הגדול בתור יוצר השיטה'.³¹ הערכה דומה על תרומת בכר להוראת עברית בשיטה החדשה ('הטבעית') הביע גם מנחם ריבולוב, עורך 'הדואר', שהכיר היטב את בכר, ברשימה שכתב עליו בהגיעו לגבורות: 'הוא אבי אבות הדיבור העברי, אבי אבות בית הספר העברי החדש, בן יהודה — בנו ברוח, תלמידו'.³²

ההיבט הדידקטי הוא נקודת תורפה עיקרית בטיעוני לנג, אולם מאמרו לוקה גם מן ההיבט ההיסטורי, תחום התמחותו של לנג. העדות הארכיונית שהביא לנג לחיזוק טענתו היא מכתב משנת 1884, שכתב בצרפתית מורה בבית־הספר של בכר, שבו לימד גם בן־יהודה. הכותב האנונימי³³ התייחס לפועלו של בן־יהודה כמורה באותו מוסד.³⁴ על מכתב זה כתב לנג בפסקנות: 'מסמך זה, שאין לפקפק באותנטיות שלו, מעיד בעליל על החידוש של בן־יהודה בהוראת העברית בעברית'.³⁵ על סמך מה קבע לנג קטגורית 'שאינן לפקפק באותנטיות שלו', כשאינו מסביר מיהו כותב המכתב ומה סמכותו הדידקטית להעריך את עבודת ההוראה של בן־יהודה? מעיון במכתב זה נראה לי שאין כלל לסמוך עליו, לפחות לגבי הקטע שהביא לנג מאותו מכתב, הנוגע לסוגיה הנדונה כאן. בסיפא של הקטע המצוטט נאמר על הדיבור העברי בבית בן־יהודה: 'מר בן יהודה אינו סובל שידברו בשפה אחרת ואפילו בביתו, אפילו בנו בן שנה וחצי דובר עברית כמלאכים'.

30 ראה: הרמתי, שלושה שקדמו, עמ' 115-117; הנ"ל, שלושה מורים, עמ' 36, 39, 42-43.

31 ראה: בכר, לעיל, הערה 17.

32 מנחם ריבולוב, 'נסים בכר (בהגיעו לגבורות)', הדואר, 8 (ח' בטבת תרפ"ו), עמ' 119.

33 לנג הביא מכתב זה מכלי שני, ולא טרח לברר מיהו הכותב.

34 לנג, עמ' 102.

35 שם, שם.

36 ראה: מאמרו, 'כיצד "הודברתי" עברית', הדואר, כא (י"ט באדר ב תש"ג), עמ' 345.

אמנם, בזמן כתיבת המכתב הזה, בשנת 1884, היה איתמר בן אב"י כבן שנה וחצי, אך עדיין לא דיבר כלל, שהרי כפי שהעיד על עצמו, שהוא התחיל לדבר בראשית שנתו הרביעית.³⁶ המכתב נכתב אפוא בתקופת האלם של בן אב"י. כיצד לא ידע כותב המכתב עובדה חשובה זו בחיי בן אב"י, שהסעירה בזמנו את עמיתיו של בן-יהודה, עד שאחדים מהם לחצו על אשתו, דבורה, לדבר עם הילד לשון אירופית, כדי שלא יגדל אידיוט?³⁷ משמע כותב המכתב הפך חזון של בן-יהודה לעובדה, כשיכול היה לבדוק את הדבר בקלות, אך הוא לא עשה כן. איזה ערך יש לעדות של אדם כזה? ואמנם, מי שיעיין בעדותו באותו קטע, ימצא שהוא מתייחס להוראת קריאה ומזכיר שבן-יהודה לימד תנ"ך בעוד 'עברית בעברית' היא בעיקרה גישה להקניית כושר דיבור. ידוע גם שבן-יהודה לימד עברית מדוברת ו'חכמים' לימדו תנ"ך, כדי שלא להרגיז את הדתיים.³⁸ משמע גם המסמך הארכיוני שמצא לנו מקור אמין לאישוש התזה שלו, בוודאי לעומת המכתב של מסליאנסקי, הטוען את ההיפך מלנג, ותומכת בכך גם הערכתו של ריבולוב, רעו הקרוב של בכר בניו-יורק.

לנג הביא מן המכתב של אותו מורה אנונימי עוד קטע: 'השיטה של בן-יהודה כל כך מצאה חן בעיני נסים בכר ומורים אחרים עד שעודדו אותו לחבר ספר לימוד של הלשון העברית לפי שיטתו, ועל מובאה זו העיר: 'הוזה אומר, לא טכניקה בלבד סייעה לבן-יהודה להצליח במלאכתו, אלא שיטה של ממש'.³⁹ אך המכתב הרי אינו דן בהבחנה שבין 'שיטה' לבין 'טכניקה', והעובדה שנזכרה בו התיבה 'שיטה' אין בה כדי להוכיח שתיבה זו משמעה כמקובל בדיקטיקה של הוראת לשונות. ייתכן מאוד שהכותב השתמש בתיבה זו במשמעה בפי הדיוטות, דהיינו היא עשויה לדמוה רק לטכניקה מסוימת, כמוסבר לעיל. מכל מקום, מאחר שבן-יהודה חיבר ספר-לימוד, יחד עם תלמידיו-חברו, ילין, ובכר מימן את הוצאת הספר, אולי זו השיטה, שלדברי כותב המכתב האנונימי, עודד בכר את פרסומה, ואפשר שעל יסוד ספר זה — גם אם הוא משותף לבן-יהודה ולילין ואין לדעת מה תרם כל אחד מהם — נוכל לבדוק את כושרו של בן-יהודה לגבש שיטת הוראה ייחודית. לנג טוען כי:

הצגתו של בן יהודה כמי שלא יכול היה ליצור שיטת הוראה ממשית המבוססת על גישה מסוימת [צייטוט מספרי, ש"ה] היא הפרזה נטולת הצדקה. בספרם המשותף של בן-יהודה וילין, 'מקרא לילדי בני ישראל' [ירושלים תרמ"ז] באים לידי ביטוי עקרונות דידקטיים מובהקים [ההדגשה שלי, ש"ה], שאינם רק פרי אינטואיציה ותחושה לאומית, אלא הם מעוגנים בנסיון ההוראה ומתבססים על שיקולי-דעת פדגוגיים שנקנו תוך כדי עבודת ההוראה.⁴⁰

איש חינוך, במיוחד דידקטיקן, שיעיין בספרון של בן-יהודה ושל ילין — ואכן, אין זה אלא ספרון בן 40 עמודים — וישווה אותו לתיאור האיכויות הפדגוגיות שייחס לו לנג, ייווכח עד מהרה שאין הדברים כך. הספרון אינו מבוסס כלל על גישת 'עברית בעברית', ועל-כן אין הוא מעיד כלל על

37 ראה: ח' בן-יהודה, הלוחם המאושר, ירושלים תרצ"ה, עמ' 70.
 38 בן-יהודה העיד בזכרונותיו 'כי בתקציב החברה [כ"ח] לא נקבע כלל סכום מיוחד למורה עברית. נקבצו מאתיים פראנק לשני "חכמים" ללימוד הדת. ויגנוב האדון נסים בכר חמישה ועשרים פראנק לחודש מכל אחד מהם, ויקדש את גנבתו זו לשכר לימוד למורה הלשון העברית!', כלומר לבן-יהודה. ראה לעיל, הערה 27.

39 לנג, עמ' 102.

40 לנג, עמ' 104.

כושרו של בן-יהודה (או של ילין, באותה תקופה) לחבר 'שיטה' מסוג זה. הספרון, הכולל פרקי קריאה למתחילים, מוכיח בעליל, למי שמבין בהוראת הבנת הנקרא, ששני מחבריו היו חסרים ידע אלמנטרי בתחום דידקטי זה. ואמנם, ילין, שחיבר ספר שני בסדרה זו — הפעם ללא שיתופו של בן-יהודה, כנראה מפני שלא חשב עצמו מומחה לחיבור ספר לימוד לשון — שאף הוא פורסם על-ידי בכר, חזר בו משיטה זו, ופיתח בעזרת בכר את 'שיטת עברית בעברית' שלו בספרי-הלימוד, למורה ולתלמיד, 'לפי הטף'.⁴¹

מסקנתי שבן-יהודה אינו ראוי לתואר 'אבי שיטת עברית-בעברית'⁴² אינה גורעת מאומה מתרומותיו הרבות והחשובות להחייאת העברית, כולל מילונו שערכו קיים עד היום. לעומת זאת, נשכחה, למשל, תרומתו של בן-יהודה לעיצוב סגנון ספרותי חדש וטבעי, המבוסס על לשון הדיבור.⁴³ תרומה זו חשובה, לדעתי, לאין ערוך בהשוואה לגיבוש או ליישום 'שיטת עברית בעברית', ואני מתכוון להוכיח זאת במחקר שאקדיש לנושא זה.

אין בכוונתי אפוא לפגוע כהוא זה בחשיבות מפעלו של בן-יהודה, אך, עם זאת, מחייב היושר האינטלקטואלי של החוקרים לא לזקוף לזכותו מה שאינו ראוי לו, מה גם שדי במה שעשה לקנות לו מקום של כבוד בכותל המזרח של תרבותנו.

41 ד' ילין, לפי הטף — ספר המורה, ורשה, א (תר"ס); ב (תרס"א). הנ"ל, מקרא לפי הטף — ספר התלמיד, ורשה, א (תר"ס); ב (תרס"א).

42 גם מחקריו של ג' מנדל על הזיקה שבין יוסף הלוי לבן-יהודה ועל השאלה מי מהם היה הראשון להורות על-פי 'עברית בעברית' (לנג, עמ' 104-106) אינם משנים את מסקנותי בנדון. סוגיה זו מחייבת דיון רחב, שאינו נוגע לנושא עיוננו כאן, ואני מתכוון לפרסם מחקר מקיף על כך, גם על יסוד חומר חדש, שהגיע לידי בשנים האחרונות.

43 ראה רשימתי, 'כותבי הגרמנית', מעריב, מדור הספרות, י"ט באדר תש"ן.

יוסי לנג

שלמה הרמתי דוחה את טענתי שאליעזר בן-יהודה היה אבי שיטת ההוראה של עברית בעברית. אחת מאבני-הבוחן ליצירת שיטת הוראה היא, לדבריו, הכנת חומר לימוד על-פי עקרונות של גישה מסוימת. נראה שבן-יהודה עסק בהכנת חומר לימוד כזה. מ' פרסקו, מורה מבית-הספר כ"ח בדמשק, שנשלח לבחון את שיטת עבודתו של בן-יהודה עבור הנהלת כ"ח בפאריס, כתב בדין-וחשבון שהגיש בעקבות ביקורו:

ידוע לך היטב שברוב בתי הספר של כ"ח מלמדים את השפה העברית בדרך כלל רע מאוד, משום שהמורים לעיתים קרובות חסרי ידע או ששיטותיהם אינן מספיקות. התלמידים משתעממים בשיעור העברית ועושים ככל יכולתם להשתמט ממנו. בבית הספר בירושלים מלמד בן-יהודה את העברית בצורה מושלמת.

כהמשך הציע פרסקו להוציא מקראה בעברית מסוג המקראות בצרפתית. המשימה הוטלה על בן-

יהודה (ש) עוסק בשעה זו בקורסים אלמנטריים וכבר סיים חלק גדול מהם. כל הקטעים כתובים בסיגנון נקי אך פשוט וקל. הוא מתאים בצורה מושלמת למתחילים. הספר יכלול: סיפורים קטנים, מוסריים, שבהם מבקשים לפתח אצל הילד את אהבת האל, כיבוד ההורים... אהבת העבודה וכו'. הכותב מונה בזה אחר זה את תחומי הדעת המוקנים לילדים על-פי שיטתו של בן-יהודה ומוסיף: 'כל החלקים הללו יהיו מעורבים ולא פרקים נפרדים; כלומר, שיעור בדקדוק יבוא אחרי מעשייה ושיעור בגיאוגרפיה אחרי שיעור על עצמים וזאת כדי להשיג את הגיוון הרב ביותר בשיעורים!'

איננו יודעים אם בן-יהודה אכן פרסם את המקראה. ייתכן שבעקבות יוזמה זו ראה אור הספר שכתב ביחד עם דוד ילין, 'מקרא לילדי בני ישראל' (תרמ"ז), ובו יושמו חלק מן העקרונות הדידקטיים שסוכמו על דעת השלושה.²

אמנם עד כה לא נתפרסמה שיטת ההוראה הייחודית שפיתח בן-יהודה, אולם, מן החומר המצוי בארכיון כ"ח בפריס, הסיק ז"מ דלמאר (Delmaire) כי שיטת ההוראה של בן-יהודה מקומה בין 'השיטה הטבעית' לבין 'שיטת החזרה', והיא קרובה יותר ל'שיטת החזרה'. הוא מצא בה שלושה שלבים מוגדרים: פירוש הטקסט בשיטה מילונית, הצגת שאלות וחזרה אל הטקסט. לדעתו, התבססה שיטתו של בן-יהודה על השיטה להקניית הדיבור בצרפתית שהיתה נוהגת בצפון-אפריקה. אולם, חידושו של בן-יהודה בשיטת ההוראה שלו מזכים אותו, לדעת דלמאר, בתואר 'יוצר האולפן העברי הראשון בארץ ישראל'.³

האבחנות בין שיטה, גישה וטכניקה, בהקשר זה, אינן מהותיות שהרי 'ככל שהשיטה פשוטה יותר, או ככל שהטכניקה מורכבת יותר מטשטש הגבול בין טכניקה לשיטה'.⁴ 'אבהות' על שיטה, אף אם אינה מנוסחת במונחים מודרניים, אינה נקבעת, לדעתי, על-פי איכויותיה, אלא, נמקובל, בהתאם לראשוניותה.

אנו סבורים שבן-יהודה גילה התמצאות רבה בתורת החינוך וההוראה, ואין כל חשיבות, לדעתנו, באיזה הקשר היא באה לידי ביטוי, בענייני לשון או בעקרונות הוראת ההיסטוריה.⁵ אין בכונתי לדון במסגרת זו באמינותם של האישים הנוגעים בסוגיה הנדונה. הדבר מחייב לכדוק בזהירות ובקפדנות את עדויותיהם, הלוקות במקרים רבים במגמתיות. אולם הואיל ונמצא פגם חמור באמינות דיווחו של המורה-מפקח פרסקו, שלא ידע כי בן אבי החל לדבר בהיותו בן ארבע, ולכן אין לקבל את עדותו, אציין כי לא אחרש דבר אם אטיל ספק גם במהימנותם של

1 מ' פרסקו אל כ"ח פריס, 4 ביוני 1884, אצ"מ, H112/108 Israel XXVI E 83. אני מודה לפרופ' דלמאר על עזרתו הרבה. פרסקו הוא המורה הנזכר במאמרי בקתדרה 56.

2 ראה: י' לנג, 'אליעזר בן-יהודה מורה לעברית ב"התורה והמלאכה"', קתדרה, 56 (תמוז תש"ן), עמ' 104, הערה 64. כתארו את 'המתודה' של ספרם המשותף כתב ילין, בין השאר: '... לדבר עם התלמידים בעניינים מעולם המעשה, מענייני החיים כאשר יראה בספר מקרא לילדי בני ישראל', כתיב דוד ילין, אגרות, ד, ירושלים תשל"ו, עמ' 55-57.

3 מתוך תקציר הרצאתו 'Hébreu et Français dans les écoles de la première Aliyah (1882-1903)'.
4 ההרצאה נישאה בכנס בנושא תחיית הלשונות שנערך בקריית-ענבים, 15-18 באוקטובר 1990.

5 א' כהן, 'ארבע רמות בדידקטיקה-מצע תיאורטי לגיוון ההוראה', שלבים בתכניות ושיטות אלטרנטיביות לגיוון ההוראה, מקורות-נקודות מוצא לעיון ודיון: מדרוך למורה, ירושלים תש"ן, עמ' 8.

6 ראה: 'בזמן עבודתנו (תשובה לה' בן-דוד על בקרתו לספר 'קצור דה"י לבני' בשבתם על אדמתם)', ב', המליץ, 26 בספטמבר 1891, עמ' 4. על הרשימה חתום 'מחבר ספר "קצור דה"י לבני" בשבתם על אדמתם'.

זכרונות בן אב"י, בעניין זה כבעניינים אוטוביוגרפיים אחרים.⁶ עדיפה בעיני גירסתו של בן-יהודה בסוגיה זו. וכך כתב: 'בן אב"י זה הוא הראשון לעמנו בגולה שלשון העברית היא לו מה שקוראים לשון אם... שבה ממלל הילד את מלוליו הראשונים, שעד היותו בן חמש שש לא ידע אף מלה אחת בשום לשון אחרת שבעולם [ההדגשה במקור, י"ל].⁷ עדותו של האב נראית סבירה יותר מזו של הבן ומזו של אמו החורגת, שלא הכירה אותו בשנות חייו הראשונות. במאמרי ביקשתי להאיר פרק קטן אך משמעותי בתולדות החינוך העברי בארץ-ישראל, שהשפיע גם על התפתחותם של החדרים המתוקנים בחוץ-לארץ. המידע הנוסף שהצטבר בידי מאז כתיבת המאמר מחזק את דעתי שהנושא לא מוצה עדיין ויש לצפות לגילויים של מקורות נוספים, שירחיבו את היריעה ויעמיקוה.

6 ראה: ש' הרמתי, שלושה שקדמו לבן-יהודה, ירושלים תשל"ח, עמ' 105, הערה 63. על אמינותו של הספר, 'עם שחר עצמאותנו' (תל-אביב תשכ"ב), ראה: ג' קרסל, 'עם שחר עצמאותנו', מאזנים, יד [לז] (כסלו-אייר תשכ"ב), עמ' 477-479.

7 א' בן-יהודה, 'פרי חנוך עברי', השקפה, 33 (ג' סיון תרס"ג), עמ' 253. לדברי י"מ פינס, הילד יהיה אידיוט, 'יען לשון עברית אינה מספקת לכל צרכי הילד, רוחו לא יתפתח כשאר הילדים', הווי אומר: לא אילם היה בן אב"י, אלא אטום ללשונות אחרות.